
MEDENİYETLER ARASI ÇATIŞMA TEZLERİNİN ANALİZİ

- Medeniyetler İttifakı ve Türkiye'nin Katkısı -

Mevlüt UYANIK*

ÖZET

Medeniyetler İttifakı Ulusal Planı Çerçevesinde; Doğu Batı Algılamaları ve bunların siyasi-kültürel sonuçları olarak sunulan Medeniyetler Arası Savaş ve Tarihin Sonu Tezleri müzakere edilecektir. Medeniyetler Arası Diyalog ve İttifak'ın İmkani bağlamında Siyasal ve ekonomik hedeflere ulaşmak için Medeniyetler/Kültürler Arası Savaş tezinin meşruiyet aracı olarak kullanıldığı tezi üzerinde durulacaktır. Çatışma tezinin yanlış anlama, yorumlama ve ön yargılardan oluşması nedeniyle mevcut imaj sorunu aşmak için birbirimizi anlama ve keşfetme sürecinin gerekliliği vurgulanacaktır. Ardından çok kültürlü çoğulcu bir anayasa ile Yurtseverlik Bilinci Oluşturma Projesi Olarak AB'nin oluşumuna üye İspanya ve aday Türkiye'nin medeniyetler ittifakı girişim öncüleri olarak olası katkıları (dini/kültürel verilerin belirleyiciliği bağlamında) tartışılacaktır. Medeniyetler arası uyum ve uzlaşmanın aktörü olarak Türkiye'nin jeopolitik ve kültürel konumu tespit edilecek, tarihsel birikimini demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olarak günümüze na-

---

* Prof.Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mevlutuyanik@yahoo.com Bu metin, Fourth International Conference of the Asian Philosophical Association (4-6 November, 2009, Jakarta, Indonesia) bildiri olarak sunulmuştur.

sıl aktardığı belirtilecektir. Sonuç olarak, medeniyet ve kültürlerin barışçıl bir şekilde bir arada var olabilmelerinin zorunluluğu üzerinde durulacak, çatışma mantığı ve çatışma riskini en aza indirmeye ihtimali güçlenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyetler İttifakı, Türkiye, Siyasal ve Ekonomik Aktörler, Çatışma Tezleri

GİRİŞ

1- Bir Birleşmiş Millet Projesi Olarak Medeniyetler Arası İttifak

*M*edeniyetler İttifakı 21. yüzyılın barış projesi olarak 2005 yılında bir Birleşmiş Milletler projesi olarak başlatılmış olup medeniyetler arasında çatışmaların önlenmesi, gerginliklerin azaltılması, diyalog ve işbirliğinin arttırılmasına yönelik çalışmalar yapmayı hedefler. Bu proje mucizevî bir çözüm önermekten ziyade çatışma mantığını analiz etmek ve çatışma riskini en aza indirmek çabası olarak görülebilir.

Medeniyet, anlaşılabilir bir inceleme alanıdır ve belli sayıda değişik halkların farklı eylem alanları arasındaki ortak zemin ve belirli bir toplum ve duygusal ürünün bir temsilcisidir. Medeniyet, bu bağlamda, tarihin girdiği dinamik biçimlerin aslında ete kemiğe bürünmesidir de denilebilir. (Toynbee, 1978: I/44-47) Medeniyetler arasında farklılıklar olması doğal olduğu gibi, aynı medeniyet içinde zaman ve mekân farklılıklarına dair farklı üsluplar, yorumlar olması doğaldır, ama bunlar vahdet içinde kesret misali kendi aralarında belirli bir tutarlılığa da sahiptir. Bu da çok-kutuplu bir bakış açısına sahip olunmayı zorunlu kılar. Çünkü kültür ve medeniyetler insanlığın doğası gereği farklıdır ve dünyanın gelişmesinin itici gücüdür. Bu anlamda yalıtılmış ve bir diğerinden etkilenmemiş bir kültür ve medeniyet olamaz, hepsi birbirine bağımlı olarak gelişir, karşılıklı etkileşim içindedir. (BM, 2006:11)

Sorun: Çatışan İddia Edildiği Gibi Medeniyetler midir, Yoksa Siyasal Ve Ekonomik Aktörler midir?

Medeniyetler İttifakı bir kanadında İspanya, diğer kanadında ise AB girmek isteyen ve kurucu ilkesi muasır medeniyet seviyesine ulaşmak olan Türkiye Cumhuriyeti bulunması bile medeniyetlerin dünya siyasetini belirleyen aktörler olmadığını dolayısıyla çatışmanın medeniyetler arasında değil, ekonomik ve politik aktörler arasında olduğunu gösterir. Devletler, kurumlar, bireyler bir araya gelip bir konuda ortak bir dil oluşturup çatışma mantığını

analiz edip, riski en aza indirgeyen uzlaşma yollarını arayabilir. (Köse, 2007:292, 305; Uyanık, 2004:12;a.mlf, 2005:10; 2009:15,2007b:435-436)

Medeniyetler İttifakının amaçlarının gerçekleştirilmesi için, öncelikle, bireyler ve milletler arasında barış ve işbirliği, herkes açısından bir kamu yararı olarak görülmelidir. Savaşların ve çatışmaların sayısı, kapsam ve etkilerinin azalması, insanlık için barış dolu bir geleceğe yönelik umutlarımızı besleyecektir. Aksi takdirde kültürler ve dinler arasında temel ve uzlaşılmaz farklılıkların kültürel ve politik çatışmaların açıklanması olarak sunulması devam edecektir. (BM, 2006: 31, 57)

Sorun; siyasi ve iktisadidir, din ve kültür farklılıkları ise enerji merkezlerindeki çatışmaya meşruiyet sağlamaktadır. Nitekim 12-13/11/2006 İstanbul Üst Düzey İnsanlar Toplantısında BM Genel Sekreteri bu tespiti vurgulamıştır. Aslında sorun hiçbir inanç olmamıştır, ama inananlar ve onların birbirlerine karşı nasıl davrandıkları sorundur ve çatışmayı beslemektedir. Ön yargılarımız, ön kabullerimiz kararlarımızı nasıl etkilediği hususunu gözden kaçırsak, halkı kendi ideolojileri yönünde sevk etmek isteyenlerin dini değerleri istismar etmesine vesile oluruz, bu da sonuçta çatışmayı besleyen unsur olarak ortaya çıkmaktadır. O halde basmakalıp ifadelerden, genellemelerden, peşin hükümlerden uzak durmalı; Birey/gurup tarafından işlenen suçların bir halk, bir bölge ya da bir dinin tümü hakkındaki kanaatimizi belirlemesine müsaade etmemeliyiz. (BM, 2006: 15; Köse, 2007:294) dolayısıyla hiçbir direniş grubu, küresel militan gruplar veya devletler sivil ve çatışmayanların hedef alındığı bir operasyonu medeniyetler savaşı gibi bir slogan adı altında yapamaz. (BM, 2006: 22)

Medeniyetler arası çatışma tezlerini yoğun olarak tartışıldığı soğuk savaş sonrası dönemde 11.Eylül 2001 saldırısı bu ortama önemli katkı yaptı. Çünkü Pentagon (askeri), ikiz kuleler (ekonomi) ve Parlamento (siyaset) merkezlerine yapılan menfur saldırıyı, ABD küreselleşmenin dış düşmanları ve küresel terörizm taraftarları tarafından yapıldığını söyleyerek bir dizi askeri-siyasi ve iktisadi önlemler aldı. Artık: **11 Eylül 2001: Enerji Savaşları Yüzyılının Başlangıç Tarihi** olarak anılacaktır. (Uyanık, 2006)

Afganistan ile doğrudan başlayan bu süreç, Filipinler, Kenya, Gürcistan, Yemen; Kore Venezüella, Kolombiya gibi dünyanın birbirinden coğrafi olarak farklı ama yeraltı ve yerüstü zenginliklerin bol olması açısından benzerlikleri olan bölgelere doğrudan müdahale devam etti. Adına da Yeni Dünya Düzeni dedi.

Bunun teorik arka planını Tarihın Sonu ve Medeniyetler Arası Savaş Tezi sağladı. Özgürlükleri askıya alarak Güvenlik Merkezli kurulmaya çalışılan

Yeni Dünya Düzeninde Biricik Güç ABD'dir. O dönemde 15 Avrupa ülkesinin biraraya gelerek oluşturduğu AB, parlamentosu, vatandaşlık hakları bildirgesi, hukuk sistemi, bayrağı, para birimi, marşı ve 60 bin kişilik Acil Müdahale gücü ile ekonomik ve politik açıdan oldukça önemli gelişmeler kaydetti.

Dönemin Avrupa Komisyonu başkanı ekonomi profesörü Romano Prodi'nin AB 21 yüzyıldaki rolünü 16 yy. İtalyasından hareketle yaptığı açıklamada "Rönesans sonunda İtalyan kent devletleri bilimde, sanatta, silahlarda, ekonomide dünyanın liderleriydi. Ama birleşmediler ve dünyadaki seslerini yitirdiler. Günümüzde bu bizim için alınması gereken bir derstir, tek ses halinde konuştuğumuz alanlarda Avrupa başı çekecektir. Artık, **Modern Küresel Ekonomik ve Siyasal Güç Olarak Batı adına sadece Amerika Birleşik Devletleri değil, Avrupa Birleşik Devletleri de siyasal arenadadır.**

Temel Kavram ve Ölçütler:

Bu yönde geliştirilen stratejide **temel kavram ve ölçütler**; çoğulculuk ve çeşitlilik, **dostluk ve işbirliği**, diyalog ve anlayış, **insan onuru ve cinsiyet eşitliğine** saygıdır. Özellikle Avrupa'nın 20.yüzyılda yaşadığı insanlık dışı deneyim düşünüldüğünde, bireysel insan onurunun temel değer olduğuna dair temel bir inanç oluşmuştur. Bu nedenle kültürlerarası diyalogun temel amacı, "Eşit Bireyler Olarak Onurlu Biçimde Bir Arada Yaşamak"tır. (BK, 2009:15)

Yaşanan anlaşmazlıkların karmaşıklığına birde algılamadaki farklılıkları, bunların temelinde yatan kültürel farklılıkları hatta etik kurallara dair tercihlerde düşülen uyuşmazlıkları ilave edersek, yukarıdaki dört hususun ısrarla ve yeni demokratik bir zihniyetle vurgulanmasının gerekliliği ortaya çıkar. Çünkü tüm insanların eşit onuruna, insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve demokratik değerlere saygıyı oluşturamazsak, diyalog ve ittifak imkanı olmaz. (BK, 2009:20) Bu nedenle salt diyalog yetmez, ittifak, uzlaşma ve uyum gerekir. Çünkü diyalog saygıyı gerektirir, ancak belirli bir konuda anlaşma ve uzlaşmayı gerektirmez. (Köylü, 2001: 32)

3.1. Kültürlerarası Diyalog: Farklı ırksal, dinsel, dilsel ve kültürel miraslara sahip birey ve gruplar arasında karşılıklı anlayış ve saygı temelinde fikir alışverişinde bulunulmasıdır. Bireyin kendini ifade etme özgürlüğü ve yetisi yanında başkalarının görüşlerini dinleme isteği ve kapasitesini gerektirir. Bu açıdan çeşitli dünya görüşleri ve uygulamaları hakkında daha derin bir anlayış geliştirmeyi, işbirliği ve katılımı ya da seçim yama özgürlüğünü artırmayı, kişisel gelişme ve dönüşümü sağlamayı, hoşgörü ve başkalarına karşı saygıyı iletmeyi hedefler. Bu özelliklerinden dolayı kültürel olarak çeşitlilik gösteren toplumların siyasi, sosyal kültürel ve ekonomik entegrasyon ve sosyal uyumuna katkıda bulunur.

3.2. Kültürel Çeşitlilik ve çok kültürlülük: Farklı kültürlerin mevcut olduğunu, belirli bir mekânda ve sosyal organizasyon içerisinde etkileşim kurabilecekleri gerçeğine işaret eder, asimilasyon politikası olarak kullanılamaz. Kültürel çoğulculuğu destekleyen bir ortam geliştirmek, ancak eleştirel düşünce ve yeni fikirler kapasitesi yaratan bir eğitim sistemi ile insanların katılımına ve kendini ifade etmesine izin veren alanlar sağlanmasıyla olacaktır. Kanun uygulayıcıları, siyasiler, öğretmenler, mesleki gruplar ile sivil toplum kuruluşları kültürel açıdan çeşitlilik gösteren topluluklarda çalışmak üzere eğitilmelidir.

3.3. Sosyal Uyum: Bir toplumun bütün üyelerinin refahını sağlarken eşitsizlikleri en aza indirme ve kutuplaşmayı önleme kapasitesi anlamına gelir. Çeşitli kimliklere sahip şahısların ve grupların ahenkli etkileşimini temin etmek, sosyal uyumu elde etmek için şarttır.

3.4. Entegrasyon: İnsanların her bir bireyin onuruna, kamu yararına, çoğulculuk ve çeşitliliğe, şiddete başvurmama ve dayanışmaya tam saygı ile bir arada yaşama kapasitesi; bireylerin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hayata katılma yetisi anlamına gelir. Sosyal gelişimin her yönünü ve buna dair tüm politikaları kapsayan entegrasyon, zayıfın korunması kadar farklı olma, yaratma ve yenileştirme haklarını gerektirmektedir.

3.5. Pozitif Ayrımcılık: Bir şahsın, ırkından, cinsiyetinden ya da diğer korumaya altındaki özelliklerinden kaynaklanan dezavantajlarının telafi edilmesini ifade eder. Tam ve etkili eşitlik ile insan haklarından eşit şekilde yararlanmayı ya da bu hakları eşit kullanmayı ilerletmek için çalışmaktır. (BK, 2009:9-13,18, 26)

I. MEDENİYETLER ARASI DİYALOG VE İTTİFAK

Barış içinde birlikte varolmak ancak başkalarını sayarak birlikteliği aramakla mümkün olacaktır. Bunu yolu da, tek bir bakış açısını ve hayat tarzını herkes için iyi diyerek evrenselleştirmek yerine, farklılıkları koruyarak, bireyleri ve hayat tarzlarını bir arada çatışmaya dönüştürmeden yaşamasını sağlamak olmalıdır. Bunun için birçok hayat tarzının bir arada barış içinde varolabileceği ortak kurumlar, yeni bilinçler (anayasal vatandaşlık) ve yeni kimlikler (Avrupalılık) oluşturulmaya başlanmıştır. (Uyanık, 2007b: 436, 441-443)

İşte bu çerçevede, çok kültürlü ve çoğulcu bir “Anayasal Yurtseverlik” bilinci çerçevesinde oluşturulan yeni siyasi ve ekonomik birliktelik için Medeniyetler Arası Diyalog (1998) gündeme geldi, 2001 yılı buna hasredildi. Medeniyet içi ve medeniyetler arası bir süreç olup paylaşılan düşünceleri ve temel değerleri öğrenme, inceleme ve keşfetme ile ortaya koyarak, farklı bakış açıla-

rını sürece dahil ve entegre etmedir. (21/11/20001 tarih. A/56/6 sayılı BM kararı)

Bu anlamda, **bir çatışma çözüm sürecini** ifade eder. Ben ve Öteki diye farklılıkları pekiştirmek yerine, farklılıkları tanıyan, kabul eden ve bunlar arasında yüzeysel anlaşma ya da uzlaşmanın ötesinde birliktelikler aramaktır. Birleşmiş Milletler tarafından bu ittifak çabalarının amacı şöyle açıklanmaktadır:

“Toplumlar arasında köprü kurmak ve dünya barışına potansiyel tehdit oluşturan ön yargıların, yanlış yorumlamalar ve anlamaların, kutuplaşmaların üstesinden gelmeyi hedeflemektedir. Medeniyetler İttifakı, şiddeti körükleyen düşmanca algılamalardan doğan tehditleri gidererek birlik oluşturmaya yönelik çabalar arasında işbirliği sağlamayı amaçlamaktadır. Dini inanışlar v gelenekler hususunda karşılıklı saygıyı geliştirecek bir harekettir. Böylece insanlığın çevreden sağlığa, ekonomik ve sosyal kalkınmadan barış ve güvenliğe kadar tüm alanlarda giderek birbirine karşı bağımlı hale geldiğinin bir ispatıdır. (Köse, 2007:299,305)

Buradan anlaşıldığı üzere bir medeniyet ve kültürün bir başka medeniyetin iddialarını reddetmeye çalıştığı diyalektik diyalog yerine, karşılıklı olarak yanlış anlamaları, ön yargıları tashih etmeye yönelik ve değerlerini takdir etmeye istekli, karşılıklı saygı ve anlayışı isteyen *diyalejik diyalog* öncelenir. (Hick, 2002: Sunuş:17)

II. MEDENİYETLER İTTİFAKI NİÇİN ZORUNLUDUR?

Dünyada tehlikeli boyutlara varan bir dengesizlik, eşitsizlikler ve çelişkiler yaşanmaktadır. En zengin üç kişinin gelirleri en az gelişmiş ülkelerinin toplam gelirinden daha büyüktür. Her yıl 3 milyon insan önlenebilir hastalıklardan hayatını kaybetmektedir. Dünyanın her yerinde çatışma, terör eylemleri ve işgaller yaşanmaktadır. Bu da karşılıklı güveni yok etmekte, kuşku ve korkuyu beslemektedir. Medeniyetler arası çatışma tezi de bunun teorik altyapısını beslemekte daha doğrusu konuyu saptırmaktadır.

Müzakere edilebilir ve çözümlenebilir sorunları başa çıkılmaz gibi göstermekte, din ve kimlik merkezli çatışmalara dönüşmesine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla toplumlararası güven duygusunu yok eden ve düşmanlığı besleyen çatışma tezlerinin çürütülmesi gerekmektedir. Bunun için uluslar, kültürler ve dinler arasında tüm toplumların insanlık temelinde birbirine bağlı olduğunu gösterilmesi gerekmektedir.(BM, 2006:11)

Din bu çerçevede oldukça önemli rol oynamakta, ya siyasal ve hegomonik güç için alet olarak kullanılacak ya da toplumlar arası uyumun tesisine kat-

kıda bulunacaktır. Bireysel bir değer gibi durmasına rağmen Din ve dini değerler, diğer kültür, din ve hayat tarzlarının takdir edilmesinin yaygınlaştırılmasında, farklılıkların ilahi ve doğal bir zenginlik olduğunun kabulünde hayati rol oynamaktadır.

1. Yöntem: Öncelikle çoğulculuk ve çok kültürlülük üzerine durmak gerekir: Çoğulculuk, dini, siyasi, eğitim gibi birçok alanda kullanılan bir tabirdir. Çoğulcu din eğitimi, çoğulcu demokrasi, çoğulcu kültürlerden söz edilir. Fakat kültürel, siyasal ve diğer alanlardaki çoğulcuktan verim alınabilmesi için dini çoğulculuğun temin edilmesi gerekir.

Bu da medeniyetler arası savaş gibi “çatışmacı hakikat iddiaları” incelemek, bir dini geleneğin diğeri dışlama söylemini araştırmak gerekir. Özellikle her birinin “kutsal” a dair kendi inanç ve uygulamalarını oluşturduğunu ve “O’ndan bir parça taşıdığını” vurgulamak gerekir. Bu da ancak **diyalojik diyalogla** olur. (Hick, 2002: Sunuş:7-17) Aksi takdirde medeniyetler çatışmaları iddiasına destek veren **diyalektik diyalog** etkin olacaktır. Bu da kendi doğru tasavvurun diğere dayatılmasını getirecek, o da bunu kabul etmeyecek, dolayısıyla diyalog da kurulamayacaktır. Diyalogun olmaması, başkaları hakkında klişe algılamalar geliştirmeyi daha da kolaylaştıracaktır. Bunun sonucu ise karşılıklı şüphe, gerilim ve endişe ortamıdır, çatışmayı da besleyen bunlardır. (BK, 2009:17) Nitekim **çatışma teorisyenlerine** göre, Batı ve Doğu medeniyetleri (İslam, Konfüçyüs’çü otoriterizm) ile etnik köktencilik tehlikesinden sonra Batı liberalizminin bozulmasını çok kültürlülük ve parçalanma sağlayacaktır. İslam, mutlak itaat ve teslimiyeti; Konfüçyüs öğretisi tüm çivileri çakmayı ve otoriteye sadakati savunurken Batı liberalizmi bireysel hak ve özgürlükleri savunması aynı kistaslarla değerlendirilemez, diyerek temellendirilir. (Brzesinski:1995:97-98)

Medeniyetler arası diyalog ve ittifak projelerinin anti tezi olan Çatışma tezi göre çok kültürlülük ABD ve Batı için bir tehlikedir. Çok kültürlü bir Amerika imkânsız çünkü Batılı olmayan bir Amerika, amerikan değildir. ABD ve Batı’nın muhafaza edilmesi ancak Batılı kimliğin yenilenmesi ile olur. Bu çerçevede bir Batı, bir de “Öteki”ler vardır. Ama çok kültürlü bir dünyanın kaçınılmaz, çünkü küresel imparatorluk diye bir şey olamaz. (Huntington, 2006:479; a.mlf: 1995:30-32,83)

Görüldüğü üzere, **Soğuk savaş döneminde yaşanan ideolojik savaşın yerini medeniyetler arası etkileşim ve bunun sonucunda çatışma çıkacağı tezi Yeni Dünya Düzeni teorik yapısını oluşturur.** Öncelikle İslam, ardından Öteki doğu medeniyetleri, Batı’ya karşı bir tehdit olarak sunulmuş, zihinlerde ortaçağda gelişen ve günümüzde iyice popülerleştirilen çılgın, terörist Müs-

lüman görüntüsü canlandırılmaya başlanmıştır. (Aydın, 2001:21) Medeniyetler arası çatışma tezi ABD merkezli bir dış politik araç iken, Avrupa da gündemi oluşturmuş, Avrupalı Müslümanlar arasındaki farklılıkları derinleştirmede kullanılmıştır.

III. MEDENİYETLER ARASI SAVAŞ VE TARİHİN SONU TEZLERİ

1. Francis Fukuyama Tarihin Sonu:

“Yeni Dünya Düzeni” 1986 yılında ABD başkanı R.Reagan ile Sovyetler Birliği Genel Sekreteri Gorbacev arasında İzlanda’da yapılan görüşmeler akabinde teşekkül etmeye başlamıştır. Sovyetler ilk planda Afganistan ve Ortadoğu’da etkinliklerini azaltmış ve küçülme politikalarını takip etmeye başlamış, 1989 yılında başlayan Sovyet Sisteminin çözülmesi 1991 yılında resmen dağılmıştır. Berlin Duvarının yıkıldığı an (09/11/1989) yeni yüzyılın başlangıç tarihidir.

“Yeni Dünya Düzeni” ya da “Yeni Uluslararası Düzen”in mimarı ABD, “tek bir dünya” tek bir hakim güç” ve “tek bir kültür” benimsetme politikasını “küreselleşme” adı altında sunmaya başladı. Buna uygun mesajlar F.Fukuyama’ın “*Tarihin Sonu*”, Samuel P. Huntington’un “*Medeniyetler Savaşı*” tezleri ile çok farklı kulvarlar da olsa, geçilmeye başlandı.

Kapitalist, Sosyalist ve 3. dünya ülkeleri ayrımı yerine Kuzey ve Güney Gurubu ülkeleri ayırımına bıraktı. Kuzey Gurubu hangi coğrafi, kültürel ve ekonomik statü de olursa olsun, Hıristiyan ve Yahudi kültürüne; Güney Gurubu ise İslam ve Uzak Doğu ve doğa dinlerine müntesip olanlar diye tasnif edildi. Bir tarafta özgürlükçü, liberal, eşitlikçi Batı ve Değerleri, diğer tarafta terör, otoriterizm ile özdeşleyen haydut devletler veya şer eksenli vardı. (Gözen, 2007:163)

Medya, bu anlamda gerçekten önemli bir işlev gördü; çünkü medyanın farklı düzlemlerde, farklı boyutlarda ve farklı oranlarda da olsa, insanların bilinçlerine, duygularına tesir ettiği bir gerçektir. Artık her şey, değişim, gelişim ve küreselleşme süreci adı altında, “gerçek” (miş) gibi sunulmaya başlandı. Küresel sermaye ile özdeş olan bu süreç, Batılı ülkelerdeki ekonomik ve siyasal gelişme içerisindeki noktayı liberalizmin “evrensel zaferi” sayarak mutlu sona erişildiğini müjdeler. Böylece küreselleşme, dünyanın mevcut hegemonik ekonomik, siyasal ve kültürel sistem lehine birleşmek ve evrilmek olarak tanımlanır.

Küreselleşmenin ilk sunumu “ideolojik bir kurgulama” ile yapılarak; serbest pazarın dünya üzerindeki hâkimiyetinin ideolojik aracılığı olarak Tarihin

Sonu tezi ortaya atılır. Bu teorinin sahibi Japon Asıllı Amerikalı Bilim adamı Fukuyama, Alexander Haig'ın ABD Dış İşleri Bakanı olduğu dönemde Siyaset Planlaması daire başkanı, aynı zamanda Harvard Üniversitesinde profesördür. Fukuyama'ya göre, Sovyetlerin çözülmesiyle, Hegel-Marx çizgisinde ideolojilerin sonu gelmiştir. Liberal demokrasi bütün dünyaya hakim olacaktır. Yahudi ve Hıristiyan kaynaklı Batı medeniyeti alternatifsizdir. Diğer medeniyetler için tarihin sonu gelmiştir. Yapılacak tek şey Batılı değerleri kabul etmeleridir. Liberal Demokrasi ve Serbest Piyasa Ekonomisinden oluşan Yeni Dünya düzeninin Lideri de ABD'dir.

2. Samuel P. Huntington: Medeniyetler Savaşı

Fukuyama'nın dediği gibi, Batının liberal demokrasi, serbest piyasa ekonomisini evrenselleştirmesi diğer medeniyet ve kültürlerin sonunu getirmeyecek, tersine millî ve dini kimliklerin güçlenmesine yol açacak, bu da çatışmayı ortaya çıkaracaktır. (Huntington, 1995:24) Sosyal, siyasi ve iktisadi açıdan bakıldığında Batı, küreselleşmeyi yönlendirmektedir ama paradoksal bir şekilde küreselleşmenin getirdiği yerelleşme/tikelleşme eğilimleri tarafından tehdit edildiğini düşünmektedir.

Bu savaş, İslam ve Konfüçyüs dinlerinin işbirliği ile Batı arasında geçecektir. Görünürde Tarihin Sonu tezine çelişik gibi durmaktadır, ama temelde onun boşluklarını dolduran ve Yeni Dünya Düzen(sizliği)nin alt yapısını oluşturan bir projedir. Çünkü her ikisi de Hegel felsefesindeki ayrımcılığı devam ettirerek, "çatışma yaklaşımı"nu benimsemekte, medeniyetler arasındaki kaynaşma, müsamaha ve sentez imkanlarını yok saymaktadırlar. (Davutoğlu, 1995:179-185; Uyanık, 1996c:291-292)

Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezi ideolojilerin sonunun geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Huntington ise buna yönelik eleştirileri Hıristiyan-Yahudi mirasına, ulaşılan seküler noktaya ve bunların tüm dünya ölçeğinde yaygınlaşmasına gösterilen tepkileri "Medeniyetler Savaşı" teziyle açıklar. (Huntington 1995: 80, 89) Fukuyama, batı medeniyetinin felsefi ve sistematik unsurlarını yüceltirken, Huntington başta Batı dışı medeniyetleri çıkan siyasi çatışma ve bunalımların kaynağı ve sorumlusu olarak takdim ediyor. Böyle temelde farklı gibi duran iki tez, aslında birbirini tamamlıyor. (Şener, 1995: 228-231) Dünya küresel bir köy haline dönüştürüldü ama Batılı kültürün evrenselliği sağlanamamıştır. Üstelik kültürler, diğer kültürler üzerindeki tesirini giderek artırmakta, bu birlikteliği değil, aykırılık ve çatışmayı çıkarmaktadır.

Medeniyetler Çatışması ya mikro/yerel; ya da makro/küresel şekilde ortaya çıkar. **Fay hattı çatışmaları denilen Yerel/makro düzeyde**, a) farklı medeni-

yetlere mensup komşu devletler arasında; b) bir devletin içinde farklı medeniyetlerin mensupları arasında; c) eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da olduğu gibi eski kalıntıların üstünde yeni devletler kurmaya çalışan gruplar arasında gerçekleşir. **Küresel veya makro düzeyde çatışma** ise farklı medeniyetlerin büyük devletleri arasında gerçekleşir. Buna *çekirdek devlet çatışması* denir. (Huntington,2006:306) Artık Modern Ulus devlet anlayışı yerini medeniyet ve kültürel kimlik sahiplenmesine bırakmaktadır. İnsanlar kendilerini öncelikli olarak bir medeniyet unsuru olarak görmeye başlamışlardır. Sınırlar, artık medeniyet ve kültür ayrımı üzerinde yapılmaktadır. Savaş ortamında çoklu kimlikler silikleşir ve çatışmayla ilgili en anlamlı kimlik ağırlık kazanır. Bu da, din ile tanımlanan kimliktir.(Huntington, 2006:401; a. mlf, 1995: 24)

Örneğin Balkanlar ve Kafkaslarda yaşanan çatışmalar, etnik, dinsel, ırksal ve dilsel gruplar arasında çıkıyor denilir, ama medeniyetler çatışmasının tipik örneğidir. Çünkü din, medeniyetlerin birincil tanımlayıcı karakteristiğidir. Dolayısıyla fay hattı savaşları neredeyse her zaman farklı dinlerden insanlar arasında yaşanmaktadır. (Huntington, 2006:308) Buralarda kültürün kıpkızıl perdesi, ideolojilerin yerini almıştır. Çizginin bir yanında İslam, diğer yanında Batı kültür ve medeniyeti vardır. Özellikle İslam'ın (kanlı) sınırlarında çıkan çatışmaları bastırmada Müslüman devletler şiddete daha çok başvurmaktadır, diyen Huntington'a göre, sadece Çin'in şiddet eğilimi buna yaklaşmaktadır. (Huntington,2006:382-388, a.mlf.1995:89)

Huntington, Medeniyetler savaşı özetle şöyle tarif eder: Bizim Hıristiyan Yahudi mirasımıza, bugün ulaştığımız seküler noktaya yöneltilen akıl dışı tepkilerdir, ama yüzyıllardan bu yana süren eski bir rekabetin sonucu olduğundan şüphe yoktur" Bu nedenle Çatışan medeniyetler olunca kaçınılmaz olarak bir çifte standart gerektirir. İnsanlar kendilerine akraba olan ülkelere belirli bir kriter, diğerlerine başka bir kriter uygulayabilir, bu doğaldır. (Huntington, 1995: 27) Yani bu adaletsiz, eşitsizlik, ya da nasıl oluyor da böyle yapılıyor soruları anlamsız olduğu gibi "uluslar arası hukukun uygulanması ve insan haklarının korunması hususunda Müslüman haklar arasında savunmasızlık hissini pekiştirmekte ve güven duygusunu yok etmektedir." (BM, 2006: 19)

Fukuyama; Batının liberal demokrasinin Batının evrenselliğinin tartışılmaz sonucunu gösteren ve kabul edilmesini isteyen "Tarihin Sonu"; Huntington, ise bu kabulü reddetmeye yönelik muhtemel tepkileri, çatışma ve uzlaşma adı altında sindirmeye, yapılacak olası operasyonlara karşı meşruiyet zemini olarak görmek mümkündür. (Uyanık,1996a:279-281; Şener, 1995: 229)

Bununla birlikte, Evrensel bir medeniyet olmayacaktır, fakat her biri bir başkasıyla beraber yaşamayı öğrenmek zorunda kalacak farklı medeniyetler oluşan bir dünya olacaktır” der. Buradan öteki medeniyetlere bir hayat hakkı tanır gibi gözükmektedir. Fakat bunu sadece Avrupai ve Kuzey Amerikan unsurları arasında daha büyük bir birlik ve dayanışmayı ilerletmek, kültürleri Batıninkine yakın Doğu Avrupa ve Latin Amerika’yı Batı toplumlarına katmak, Rusya ve Japonya ile işbirliğine dayalı ilişkileri geliştirmek; böylece medeniyet arasındaki mahalli mücadeleleri büyük savaflara dönüştürecek kışkırtmaları önlemek için, söyler.

Konfüçiyen ve İslami devletlerarasındaki farklılık ve ihtilafları kullanmak, bunların askeri kapasite tenkisini azaltmak için her türlü çalışma yapılmalıdır. Çin, Kuzey Kore, İran, Pakistan gibi Batılı olmayan Silah Devletleri” çıkmasının önüne geçilmelidir. Burada Japonya niçin çatışma alanı dışına çıkartılıyor diye sorulursa, Huntington, ötekiler Batılılaşmadan modernleşmeye çalışmışlardır, Japonya bunun istisnadır, diye cevap verir. (Huntington, 1995:13-40 a.mlf: 1995:40, 91) Halbuki “Batı Medeniyeti” dünyanın tümünü kapsayan biricik medeniyet değildir.

Bu iddia 1789 yılında Ümit Burnunu keşfeden Batılıların Hindistan bölgesini sömürge haline getirmesi, Fransa’nın 1789 yılında Mısır’ı işgaliyle Doğu’nun ve Orta Doğu’nun yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin sömürülmesiyle başlayan ve İpek Yolunun devre dışı bırakılmasını gösteren sürecin sonucudur. (Uyanık, 2001:13 vd) İpek yolu tekrar işlev kazanınca, enerji merkezlerinin kontrolü çerçevesinde Yeni Dünya Düzeni adı altında siyasi ve iktisadi uygulamalar başladı.

Dünyanın siyasi ve ekonomik dengelerini dikkatli incelersek, ABD’nin “Yeni Dünya Düzeni” kurgulamasının gereği olarak önce Körfez savaşı şimdi Irak işgali ile Ortadoğu’ya; Bosna Savaşı ile Balkanlara; Afganistan savaşı ile Orta Asya’ya konuşlanmayı hedeflediğini görebiliriz. Bunları komplo teorisi olarak da görebiliriz, ama Huntington, Medeniyetler Çatışması adlı çalışmasının geliştirmiş nüshasında 2010 bir Çin-ABD savaşının olası sonuçlarını analiz ediyor. Onun ifadeleriyle söyleyecek olursak, “Bu senaryolar çılgınca geliyorsa iyi. Umalım başka küresel medeniyet savaşı senaryoları daha fazla inandırıcılık taşımasın” (Huntington, 2006: 407, 476)

3. Çatışma Bölgelerinin Analizi: Medeniyet Savaşları mı; yoksa Siyasi-İktisadi Hâkimiyet Mücadeleleri mi?

Bosna-Hersek; Kosova (1990) Makedonya (Balkanlar), Azerbaycan-Ermenistan arasında Karabağ’da, yaşanan savaşlar Huntington’un dediği gibi İslam-Hıristiyanlık arasında geçiyor. Bu anlamda Müslüman-Hıristiyan dünya ara-

sında bir fay hattı oluştuğu doğrudur. (Özlem, 2077:203) Körfez savaşında Hıristiyan ülkeler ile bazı Müslüman ülkeler, bir başka Müslüman ülkeye karşı savaşmıştır. Bu durumun iktisadi ve siyasi olduğunu gösterir. Gerçi Huntington Afganistan-Sovyetler Birliği (1979-1989) arasında yaşanan savaşı Huntington ilk; Körfez çatışmasını ise 2. medeniyetler çatışması olduğunu belirtiyor.

Her iki savaş da bir ülkenin diğer bir ülke tarafından istila edilmesiyle başladı ama zaman içinde bir dönüşüm geçirek büyük ölçüde medeniyet savaşı olarak yeniden tanımlandılar. Gerekçe olarak da Müslümanların her yerde Sovyetler birliğine karşı birleşmesi ve bölgeye yardım etmesini gösteriyor. Oysa en büyük yardımı komünizm tehlikesinin güneye ulaşmasını engellemeye çalışan ABD tarafından yapıldığını kendisi de söylüyor. Körfez savaşında bir medeniyet çatışması olduğunu ise şöyle açıklıyor: Batı bir Müslüman çatışmasına askeri olarak müdahale etti. Bu da dünya Müslümanlarının kendilerine yönelik bir savaş olarak görmelerine neden oldu ve cephe alındı, diye sunuyor. (Huntington, 2006:368-377) Halbuki kominizmi engellemek için bölge Müslüman ülkeleri ile birlikte mücahitleri destekleyen Batı, Sovyetlerin çekilmesi ile birlikte Taliban rejimi ele geçirmiş, el-Kaide gibi örgütlere destek vermiş ve Batı düşmanlığını körüklemiştir. (BM, 2006: 18)

İki Müslüman devletin (İran- Irak) ideolojik ayrılıklardan dolayı yıllarca savaşmışlardır.. Caferi mezhebi devleti olan İran, Irak'taki Şii'lere güvenerek savaşa başladı; ama Arap milliyetçiliğini iyi vurgulayan Baas yönetimi ülke-
rindeki Şii'leri kendilerine bağlamayı bilmiştir. Irak'da durum din ve kültür çatışmasıyla nasıl izah edilir bilemiyorum. Tersine Din anlayışları iyice parçalanacak, öbek öbek (sekralizasyon) haline getirilmiştir. Bu durumda; insanlar kendi çıkarına ve dar kapasitesine ve kendi kuruntusuna göre *dini bir eylem aracı olarak kullanmaktadır. Amaçları bin yıl önce ilk Müslüman Filozof Kindi'nin dediği gibi, din tacirliği ve riyasettir.* (BM, 2006: 15; Uyanık, 2007a: 43-63) Dolayısıyla çatışma kültür ve medeniyetler arasında değil, ekonomik paylaşımdadır. Huntington'un dünyada mücadelenin ideolojik ve ekonomik olmayacaktır, (Huntington, 1995: 13) tezinin tersine bir durum yaşanmaktadır.

İçinde yaşadığımız küresel kriz, bu tezlerin iflas ettiğinin göstergesidir. Öncelikle AB'nin zor durumda kalan küçük ülkeler (Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Litvanya, Letonya, Estonya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan) için hazırlanan 241 milyar dolarlık paket başta Almanya olmak üzere diğer güçlü üyeler tarafından reddedildi. Macaristan Başbakanı Ferece Gyurcansy "bu kararlar yeni bir demir perde oluşturulduğunu, politik sorunların istikrarı bozabileceğini" söylemesi sorunun medeniyet ve kültür değil, ekonomik ve siyasal olduğunu gösterir. Almanya Başbakanı Angele

Merkel'in Orta ve doğu Avrupa mali göstergelerinin ülkeden ülkeye büyük farklılık gösterdiğini belirterek herkesin kendi başının çaresine bakmasını istemesi, reel durumu göstermektedir. (Haberturk,3/3/2009:10. Salı.)

Küresel krizden çıkış yollarını arayan Dünyanın geleceğine yön vereceği düşünülen isimleri inceleyen Financial Times gazetesinin listesinde ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Çin başkan ve başbakanları ve Katar şeyhi bulunmaktadır. (Sabah, 12/03/2009:11)

İsrail'in 29/12/2008 başlattığı ve günlerce sürdüğü Gazze saldırısında da tıpkı 2002 yılındaki saldırı gibi İslam dünyasından çok ciddi tepki gelmedi. Türkiye ilkinde gösterdiği tutumu değiştirip ikinci saldırıda ulusal ve uluslar arası platformda durumun haksız ve adaletsizliğini vurguladı. Davos'da yaşanan Peres-Erdoğan restleşmesi de bunun göstergesi. Ardından Filistin başta olmak üzere bütün Ortadoğu'da Türkiye'yi takdir eden gelişmeler yaşandı. Ama ABD, AB ve İsrail görüşmeleri Mısır'da yapmayı tercih ederek, Hamas rolünü Mısır'a, Şam rolünü ise ABD'ye verdi. Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasında yapmaya çalıştığı arabuluculuk akim kaldı. İsrail gazeteleri Ankara ile yaşanan Balayı döneminin bittiğini belirtti.

Buna rağmen Ankara büyükelçisi Gabby Levy, yaşanan gerginliğin iki ülkeli ilişkilerini olumsuz etkilememesi ve kalıcı olamaması çaba harcadığını söylemektedir. Özellikle ABD kongresinde ermeni tasarısının geçmemesi yönünde İsrail lobisinin durumu sorulunca, verilen cevap, sorunun kültürler/medeniyetler arasında değil, tamamen ideolojik ve ekonomik olduğunu göstermektedir. Levy,2008 yılında Ermeni tasarısının Temsilciler Meclisine gitmemesinin nedenin Yahudi lobisinden ziyade, ABD'nin kendi çıkarları (Irak ve Afganistan) sebebiyle olduğunu belirtmektedir. (Haberturk. 02/03/2009:11. Pazartesi)

Benzer bir siyasi ve ekonomik tutum İran-ABD ilişkilerinin düzelmesinde Türkiye'den arabuluculuk istendiği iddiasında görülmektedir. İran, herhangi bir ülkeden böyle bir talepte bulunmadıklarını söyledi.(Haberturk. 02/03/2009:11)

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, ABD dışişleri Bakanı Clinton'u kabul ettikten birkaç gün sonra İran'da yapılan Avrasya Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Topluluğuna (EİT) katılarak, ekonomik anlamda bölgesel işbirliği yapmayı önermesi sorunun ideolojik ve kültürel değil, iktisat merkezli olduğunu göstermektedir. Özellikle Türkiye ve İran arasındaki ideolojik ve mezhebi farklılıkları düşündüğümüz zaman İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecat'ın, üye ülkeler arasında ortak para birimi önermesi de ekonomiyi önceliğini göstermektedir. (Sabah, 12/03/2009:11) Rusya ile Türkiye'nin alışverişlerini

herkesin kendi parasıyla yapma çağrısı ve fikir birliğine ulaşmaları da bunun başka bir teyididir. ABD Başkanı Obama, dışişleri bakanını Ankara'ya; kongre üyelerini ise Şam'a gönderiyor. Ardından Beşşar Esad, İsrail ile barış yapılabileceğini söylüyor.

Fas, İran'ın içişlerine müdahale ettiğini söyleyerek ilişkilerini kesiyor. Suudi Arabistan dış işleri bakanı el-Faysal, Arap ülkelerini İran tehdidini göğüslemek için birlik ve dayanışmaya çağırıyor. Ardından Kral Abdullah, Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek ile Suriye Devlet başkanı Esad'dı Riyad'a davet ediyor. Kısacası, Türkiye vasıtasıyla Batı'ya bütünleşmiş edilmek istenen İran, Arap liderlerce Müslüman coğrafyadan dışlanmaya çalışılıyor. (Şafak, 2009: 5) Buradaki sorun, ekonomik değil, ama siyasi kaygılar baskın. Mezhep farklılığı Türkiye için artık bir sorun oluşturmaz gözüktürken, Arap ülkeleri için dışlanmanın meşruiyet zemini olarak kullanılabilir.

Görüldüğü üzere, medeniyetler veya kültürler arası çatışma tezleri, siyasi-iktisadi egemenlik faaliyetlerinin meşruiyet zeminini temin etmektedir. "Devletler ihtiyaç duyduklarında dikkatlerini kan bağına/bağından çevirirler; kardeşlik, iman ve asabiyeti çıkarlarına geldiği zaman görürler"¹

Bu nedenle medeniyetler arası çatışma ve diyalog tezlerini incelerken, gözden kaçırılmaması gereken nokta, medeniyet içi diyalog ve uzlaşmanın ön şart olduğudur. (Köse, 2007:295, Uyanık, 2005) Öyle görünüyor ki, dış politikada çifte standartlar hep olagelmıştır ve Huntington'un iddiasının aksine ekonomik ve politik çıkarlarla bağlantılıdır, değerlerle doğrudan ilgili değildir. (Toprak, (1995:198) Ama bu çifte standart, Huntington'un yaptığı değerler alanının gereği gibi sunulursa, bizatihi Batı'nın liberal demokrasi, eşitlik, adalet ve özgürlük kavramları tartışılır hale gelir. Nitekim Danimarka karikatür krizi, Paris banliyölerinde yaşanan göçmen protestoları, Almanya'daki vatandaşlık testleri, Müslümanları terörle özdeş gösteren kültürel ve dini damgalama, kısacası "öteki"nin kültürel ve ekonomik olarak istismar edilmesi; Batı'nın değer açısından da evrensellik iddialarını çürütmektedir. Aynı zamanda çoğulcu bir yapıda birliktelik ve bir arada barış içinde yaşama projesi olan diyalog ve ittifak imkânını yok etmektedir. (Köse, 2007: 293) Bu da bir algı sorunu olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

---

¹ Huntington'un tezini "tuhaf bir deneme" diye niteleyen ve eleştiren Fuad Acemi, incelemesini şu tespitle bitiriyor: Tarihin ilk dönemlerinden beri durumun bu olduğunu Thucydides'in şu diyalogunda görebiliriz: Meloslular; Atinalılar tarafından kuşatılınca, akrabaları olan Ispartalıların yardımlarına koşacaklarını düşünerek direndiler. Ortak kanımız, sadakatimizi garanti eder, diyerek Medeniyet müttefiklerine güvende hiç şüphe duymadılar. Ispartalılar gelmedi ve şehirleri yağmalandı, harap oldu. Acemi, Davet, Fakat Dediler ki, Kulak Vermeyeceğiz (Yermeya 6:27) Medeniyetler Çatışması, der. Murat Yılmaz, Vadi yay. Ankara 1995:51

Özetle, Huntington'un tezi, Batı kamuoyunda hâkim önyargıların tüm özneliğini taşımaktadır. Eğer liberalizmin eşitlik, özgürlük, demokrasi ve bireyselliği vurgulanıyorsa, Batı medeniyeti "ötekiler" karşısındaki konumunu kendi değerlerini yadsıyarak koruyamaz. Bu değerlerde çifte standart uygulamaz. Çünkü çifte standart, Huntington'un dediğini tersine, dış politikada ve ekonomik çıkarlarla bağlantılıdır. Bu reel/gerçek bir durumdur, ama doğru/tutarlı bir tavır olarak sunulamaz. Değerler düzeyinde çifte standart uygulamak, medeniyet temellerinin sorgulanmasına yol açar. Huntington'un yaptığı "çıkart ve güç kavramlarına dayalı politik analizlerini başka bir isim altında sunmaktan ibarettir." Yani Petrol ve enerji savaşları, medeniyet çatışmasına dönüştürülerek siyasi, iktisadi ve stratejik aykırılıklar olarak sunulup, meşruiyet temin edilmeye çalışılmıştır. Medeniyetler çatışması tezi bu anlamda işlevsel ve cezp edici bir slogan olarak görülebilir. (BM, 2006: 15, 22; Toprak, 1995: 197-198; Köse, 2007:292)

IV. MEDENİYETLER ARASI UYUM VE UZLAŞMANIN AKTÖRÜ: TÜRKİYE

1. Tarihsel ve Kültürel Birikim:

Yaklaşık 24 milyon kilometre karelik bir alanda çok dilli, dinli, ırklı bir devlet olarak kurulan Osmanlı birikimi ve deneyimini tevarüs eden Türkiye Cumhuriyetinin kökleri Islahat ve Tanzimat fermanlarına kadar ulaşan, I ve II. Meşrutiyet ilanlarıyla ivme kazanan bir parlamento tecrübesi vardır. 1800 li yıllarda kurulan **Osmanlı Ayan Meclisi**, bir demokrasi uygulaması olarak görülürse, milletimizin demokrasi deneyimi iki yüz yıllıktır. Bu yoruma itiraz gelebilir; ama ilk seçimin 1877 yılında yapıldığını düşünürsek, 132 yıllık bir parlamento geleneğimizin (1946 seçimleriyle itibaren) 63 yılı ise çok partili olduğu bir gerçektir. Osmanlı devleti 3 Kasım 1839 (26 Şaban 1255) Tanzimat Fermanı adı verilen Hatt-ı Humayunu ile iç ve dış yapısında Batı ile bütünleşmeye (modernleşmeye) yönelik ilk ciddi adımını attı. Tanzimat'ın getirdiği reformlar, İlk Parlamente'nin ilanı (1876-1877) ile zirveye ulaşan bu sürecin 1699 Karlofca antlaşmasına kadar geri götürülebilecek bir boyutu da vardır. Hatta bu antlaşma Osmanlıların Batı medeniyetine yönelik hareketi olarak da değerlendirilmektedir.

Bu süreç, 1860 ve 1870de Genç Osmanlılar; 1908 de Jön Türklerle devam etmiştir. Bu akım, Mustafa Kemal tarafından genişletilerek 1920 li yıllara getirilmiş ve yeni devletin temelleri atılmıştı (Lewis, 1988:106-107; Uyanık, 2002a:47-60) Laik, istikrarlı ve demokrat bir Türkiye, tarihsel deneyimleriyle birlikte, Avrupa Birliğinin, Hıristiyan, Yahudi, Müslüman ve Ateistlerle bir-

likte yaşanabilecek çoğulcu ve çok kültürlü Avrupa Birliği anayasası inşasına katkıda bulunabilir. Çünkü Türkiye; İslam dünyasına yönü sürekli muasır medeniyet seviyesine ulaşmaya doğru olan, halkı dini ve kültürel geleneklere bağlı; çoğulcu demokrasi; temel hak ve özgürlüklere inanan uluslar arası dayanışma ve işbirliğine açık, özgüvenli bir ülke olarak Medeniyetler Arası savaş yerine **medeniyetler arası uyum ve uzlaşmanın simgesidir**. Nitekim; yüzyıllarca Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu dini, kültürel ve ırki farklılıklar ilahi risaletlerin birliği anlayışı gereği korumuş, asimilasyon ve entegrasyon uygulamamış, farklılıkları aykırılığa dönüştürmeden bir arada tutmuş bir geleneğin temsilcisidir.² Bunun gereği olarak;

Huntington'un Medeniyetler Savaşı Tezindeki Batı dışı kültür ve medeniyetlerin içe kapanmış ve tecrit edilmiş olduğu tezini çürütür.

Huntington'un Batılı değerleri aynen kabul etmeleri tezini denemiş, bu yönde önemli kararlar ve uygulamalar ortaya koymuş ve aksaklıkları görmüştür.

Huntington'un Batılı kültür ve medeniyetler ile ittifak yapmalı önerisini AB projesi olarak resmen takip ediyor.

2. İslam Dünyasının Durumu:Patrimonyal/Ataerkil Yapı

Türkiye'nin İslam dünyasındaki konumunu daha iyi netleştirmek için diğer ülkelerin durumuna bakmak gerekir:

Irak'da Tikriti kabilesi vardı tasfiye edildi, devletin geleceği meçhul. Suriye'de Nusayri mezhebi bağlamında Esed kabilesi, Ürdün'de Haşimi kabilesi, Suudi Arabistan'da devlete ismini veren Suudi kabilesi işbaşındadır. Libya'da Kaddafi'nin İslam sosyalizmi adı altında monarşik bir yapı, Mısır'da Nasır döneminde denenen sosyalizmden sonra ordu destekli hükümetler yönetmektedir. Mubarek adı konmamış ama ebedi liderdir, oğlunu veliaht olarak hazırlıyor. Cezayir, 1992 yılında Ordu'nun seçimleri iptal edilmesiyle başlayan iç savaş farklı boyutlarda hala devam etmektedir. Nijerya ve Sudan, İslami değerlerin öncelendiği siyasal yapılar olarak ortaya çıkmaya çalışmaktadır ama buralarda Hıristiyan-Müslüman çatışmaları yaşanmaktadır. Özellikle yer altı kaynakları açısından zengin olan bu ülkeler bu savaşlar yüzünden büyük bir ekonomik sıkıntı yaşamaktadırlar. Şu an dünya el-Beşir yüzünden ikiye ay-

---

² Osmanlı Türkleri 14 ve 15.yüzyıllarda Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Yunanistan ile Doğu Avrupa'nın çoğunu fethetmiştir. Buraları, çeşitli teolojik ve stratejik nedenlerden dolayı "öz yönetimli/özzerk milletler modeli" ile yönetmiştir. Osmanlı yönetiminde insanlar sadece dinlerini özgürce yaşamakla kalmamış, kendi hukuklarına göre yaşama imkanları bulmuşlardır.. (Will,1995:.138,240; Uyamık,2007b:433-434; a.mlf, 2003b:9)

rıldı, Çin, Rusya ve Türkiye güvenlik konseyi üyesi olarak daha ihtiyatlı davranıyor, BM kararının ertelenmesini istiyor. Oysa Darfur'da sivillere yapılan uygulamaların hiçbir şekilde meşru görülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu seferde İslam dünyasında Batı'ya karşı bir çifte standart uygulaması söz konusudur. (BM, 2006: 19)

Afganistan ve Pakistan'daki siyasal durumu ise açıklamak yaşanan gelişmelere dikkat edildiğinde fazla zor olmasa gerek. Endonezya, Suharto'nun 32 yıllık tiranlık yönetiminden sonra seçimle yönetime gelen ılımlı İslamcıların başı da yaşanan iç kargaşalar ve din savaşları ile dertte. Hindistan, Keşmir sorunu yüzünden Pakistan ile sürekli gerginlikler yaşarken, içeride Müslüman Hindu savaşları ile sarsılmaktadır. İran, şahın monarşi yönetimini devirden sonra Caferi mezhebini merkeze alan İslamcı bir yönetim var. İran-İsrail ve ABD gerginliği had safhada. Maddi açıdan en müreffeh devletlerin bulunduğu Körfezdeki Kuveyt, Umman gibi diğer Arap ülkelerinin durumu da siyasal açıdan bundan farklı olmayıp yıllardır kabilecilik öğretisi/monarşi ile yönetilmektedir. Bu otokratik rejimlerden insan hakları ve demokrasi adına rahatsızlık duyulması bir yana bunlara destek verilmesi; Batı'nın çifte standart uyguladığını göstermekte, bu da güvensizlik ve savunmasızlık hissini pekiştirmektedir. (BM, 2006: 19, 23) Eşitsizliklerin de insan onuru ve sosyal refahı açısından tehlike oluşturan çatışmaları karşılıklı olarak besleyebilir. (BK. 2009:14) Bu üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir husustur. Bunun yanı sıra AB'nin bölgedeki "güvenlik boşluğu" kaygısı ve "İran tehdidi" çekinceleri açıktır. (Habertürk. 29/3/2009:20. Pazar.)

Kısacası hem İslam âleminin şu andaki yönetimlerine baktığımız zaman, Emevi döneminde başlayan saltanat/patrimonyal/kabilevi yönetimin Cahili dönemlere taş çıkartırcasına devam ettiğini görüyoruz. (Uyanık, 2002b: 202-216, a.mlf, 1996b:30-31)) **Görüleceği üzere, İslam dünyasında parlamenter sistem arayışı en köklü olan devlet Türkiye'dir.**

3. Jeopolitik Konum: Avrupa, Asya ve Ortadoğu'nun kilit noktası: Türkiye

Asya ve Avrupa'nın birleştiği yer, Anadolu, siyaset felsefesinde **dünyanın menteşesi** olarak tabir edilir. Çünkü üç kıtanın birleştiği noktadır. İç Asya'da Göktürkler ile başlayan devlet geleneği, Ön Asya, yani Anadolu'da Türkiye Cumhuriyeti ile tarihsel sürekliliğini devam ettirmektedir.

Kara hâkimiyet teorisine göre, dünyanın kalbi diye nitelendirilen bölgeler İpek yolunu oluşturur. Büyük devletler ve dünya imparatorlukları kenar kuşak-bölgelerde kurulur. Büyük İskender'in Güneydoğu Avrupa, Güneybatı Asya ve Kuzeydoğu Afrika'da kurduğu imparatorluk (M.Ö.336-323) Ro-

ma imparatorluğu gibi Selçuklu ve Osmanlılarda aynı stratejiyi takip etmişlerdir. 16 yıldızı Cumhurbaşkanlığı forsu, her biri farklı bir siyasi yapılanma olmasına rağmen, aynı dil ve ırk, aynı din mensubu olmanın getirdiği kültürel havzaya aidiyet, müşterek kültürel, ekonomik ve siyasal projeler geliştirmenin sembolüdür.

Orta ve Uzak Doğu ile Akdeniz ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yollar da-
ima Türkiye'nin bulunduğu mevkide toplanmıştır. İki kıtada toprağı bulunan
üç kıtanın birleşme noktasında olan Türkiye bu özelliğı ile jeopolitikçiler tara-
fından dünyanın kalbinin bitişinde ve ilk kenar kuşağının önemli bir noktası
diye tarif edilir. Bundan dolayı **dünya adasının (Asya, Avrupa ve Afrika)nın
menteşesidir**, denilmektedir. Yakın kara havzası ile Balkan, Ordoğı ve Kaf-
kasya; Yakın deniz havzası ile Karadeniz, Adriyatik, doğu Akdeniz, Körfez ve
Hazar denizi, Yakın kıta havzası ile Avrupa-Kuzey Afrika, Güney, İç ve Doğu
Asya'nın merkezindedir. İç Asya ile Ön Asya'yı birbirine bağlayan hatta **İpek
Yolunu** bir medeniyet mihverri olarak yeniden diriltme projelerini hayata geçi-
ren Türkiye'dir. Bu yollar, bugün de, kuzeybatı Avrupa'yı, güneybatı Asya ile
Musonlar âlemine bağlamaktadır. Tarih boyunca büyük ticari münasebetlere
sahne olmuş, transit ticarete dayanarak etrafındaki bölgelerin iktisadi ve siyasi
kaderini elinde tutmuştur.

Ümit Burnu'nun keşfiyle birlikte medeniyet mihverri değışmişti, ama yakın
dönemde Doğal gaz ve petrol merkezli olarak yeniden önem kazandı. Dünya-
nın en önemli **enerji koridoru haline geldi**. (Mavi Akım, Şahdeniz, Nabucco,
Karadeniz Ekonomik İşbirliğı (KEİ) Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru hattı,
Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Baku-Tiflis Kars Demiryolu Hattı
Çin Halk Cumhuriyeti ve Kazakistan demiryolu hatları ile Batı Boğaz geçişli
Marmaray demiryolu tüneli projeleri)

Türkiye Cumhuriyeti, İç Asya'da "iç devlet" konumunda olan Türk dev-
letlerinin petrol ve gaz gibi zenginliklerinin Batı'ya ulaştırılmasında, denizlere
açılan ve jeopolitik açıdan dünyanın kalpgahının bitişinde ve ilk kenar ku-
şağının önemi bir noktasında, yani **dünyanın menteşesi durumunda tek
Türk Devletidir**. Balkanlar üzerinden Avrupa; Karadeniz ve Kafkasya üze-
rinden Rusya; İran ve Orta Doğu üzerinde Asya ile Hint Okyanusu, Akdeniz
üzerinden Afrika ile irtibatlıdır. *Bu nedenle Türkiye'yi birinci derecede dikkate al-
mayan hiçbir bölge sorunu çözülemez.* (Uyanık, 1996a: 282-285)

Özetle, tarihsel ve kültürel birikimi; yani farklı kültür ve medeniyetleri,
farklı dil ve ırkları bir arada yaşatmış tarihsel deneyime (Selçuklu-Osmanlı)
sahip olan ve modern liberal demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerini savu-
nan bir Türkiye, uzlaşma ve ittifaka somut katkılar yapabilir.

SONUÇ: EŞİT BİREYLER OLARAK ONURLU BİÇİMDE BİR ARADA YAŞAMAK

Dünyada çok sayıda din temelli beşeri kültür ve kültür çağları var ve bunların her birinin içeriksel olarak doğruya verdiği tanımlar da farklı olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla dinlerin ve medeniyetlerin evrensellik iddialarının sadece kendi müntesiplerini bağladığını, dolayısıyla mutlak anlamda bir evrensellik olmadığını söylemek mümkündür. Doğru, ontolojik, epistemolojik, linguistik açıdan farklı izah edilebilir. Sahip olunan inanç ilkelerinden hareketle sunulan doğruluk tasavvuru, diğer inanç ilkelerinin doğruluk tasavvurlarını yok saymayı getirmez. O halde “öteki”nin reddi üzerine kurulu Teolojik diyalektik yöntem yerine diyalojik diyalog yöntemine benzeyen İslam felsefenin burhan yöntemi merkeze alarak Hakikat’i farklı perspektiflerden anlamaya çalışabiliriz. Burhan ve diyalojik yöntemle, üzerimizdeki sıfatları kaldırınca hepimizin aynı Tanrı’nın çocukları olduğunu, Hakikat’ın saf ve bir olduğunu (Veda), “Yüzümüzü her nereye dönersek dönelim Allah’ın yüzü/zatı orada”(KK:115) olduğunun bilincine varabiliriz.

Belki böyle bir gayret içinde olduğundan dolayı olsa gerek, Mahatma Gandi’nin barışçıl tutumu hala gündemdedir. O’na göre dinsel çoğulculuk ya da birbirleriyle iyilik ve güzellikte yarışan çoğulcu evrensellik tasarımları barışçıl bir dünya için çok gereklidir. İstenilen, büyük dünya dinlerinin taraftarları arasında bir inancın diğer inançlar karşısında üstünlüğünü ispat etmeye yönelik verimsiz ve çatışmacı tutumlar yerine, arkadaşça anlamaya ve paylaşmaya yönelik tavırların öncelenmesidir. (Hick,2002: 7)

Nitekim, İslamiyet’te, kendin için istemediğini kardeşin için isteme” ya da hiç kimse kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe kamil bir mümin olamaz” sözü, Hinduizm’de “kişi kendisi için zararlı olarak değerlendirdiği şeyi diğerlerine asla yapmamalıdır”; Konfüsyenizm de “Kendin için hoşlanmadığın bir şeyi diğerine yapma”; Taoizm’de “İyi adam diğerlerinin kazançlarını kendi kazancı, diğerlerinin kaybını da aynı şekilde kendi kaygı gibi gören kişidir” ilkeleri olarak görülür. Hıristiyanlıkta “İnsanların sana nasıl davranmasını arzu ediyorsan sende onlara o şekilde davran”, Musevilik’de “Kendin için nefret verici olan şeyi dostlarına yapma” şeklinde ortaya çıkar. Bu örnek, farklı ulus, kültür ve medeniyetler arasındaki ortak değer ve anlayışı göstermesi açısından önemlidir. (Hick, 2002:110-111; BM, 2006:52) ▽

KAYNAKÇA:

- Aydın, Mahmut, **Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.
- Beyaz Kitap, "Eşit Bireyler Olarak Onurlu Biçimde Bir Arada "Yaşamak", **Avrupa Konseyi: Kültürlerarası Diyalog 2008: Avrupa Yılı**, çeviri. TC Dışişleri Bakanlığı, Ankara
- Birleşmiş Milletler, (2006) Medeniyetler İttifakı, Yüksek Düzeyli Grup Raporu.** New York
- Brzesinski ile Mulakat: **NPO: Çatışan Uygarlıklar: Esnek Batı'nın Zayıf Surları** cev. L. Cinemre, Medeniyetler Çatışması, der. Murat Yılmaz, Vadi yay. Ankara, 1995
- Çandar, Cengiz, "Üçüncü Amerikan İmparatorluğu ve Türkiye", **Sabah Gazetesi**, 6.7.9. Ocak 1996 nüshaları, 1996.
- Copleston, F., **Felsefe Tarihi: Leibniz**, çev. Aziz Yardımlı, Yayınevi, İstanbul, 1996. metin içinde de bulamadım
- Davutoğlu, Ahmet, **Medeniyetler Çatışması**, der. Murat Yılmaz, Vadi Yay. Ankara, 1995.
- Erdoğan, Recep Tayyip, Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu Açış Konuşması, İstanbul, 2009, www.corumhakimiyet.net. (Başbakan'dan Hitit Örneği, 10/04/2009).
- Ezgi Başaran, "Yıl 2020: Dünyada iki Büyük Güç Var", **Hürriyet**, 22.02.2009.
- Fukuyama, Francis, "Tarihin Sonu ve Son İnsan", çev. K.Çileçöp. **A.K.V.**, Mart-Nisan sy., 1992.
- Garaudy, Roger, **Entegrizm: Kültürel İntihar**, çev. K.B. Çileçöp, Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Gökberk, M, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005
- Göğüş, Zeynep, "Ulus ötesi Kimlikler", **Hürriyet**, 28/03/2009.
- Gözen, Ramazan, **İslam ve Şiddet**, edit. Mümtaz'er Türköne, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2007.
- Gündüz, Şinasi, **Küresel Sorunlar ve Din**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005.
- Güner, Osman, Resulullah'ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri, Fecr Yay., Ankara, 1997.
- Hick, John, İnançların Gökkuşuğu: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.
- Huntington, Samuel P., **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Çev. M. Turhan-Cem Soydemir, Okyanus Yay., İstanbul, 2006.
- _____, **Medeniyetler Çatışması**, çev. M. Çalık, der. Murat Yılmaz, Vadi Yay. Ankara, 1995.
- Kalın, İbrahim, "İslam ve Barış: Temel Kaynaklara Bir Bakış", **Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet**, edit. Mümtaz'er Türköne, Ufuk Kitapları İstanbul, 2007.

- Kaya, Osman, **Kur'an'a Göre Dinlerarası Diyalog**, İlahiyat Yay., Ankara, 2005.
- Konuk, Emre. "Pozitif Psikoloji, İşte Yaşam", **Sabah**, 29/03/2009.
- Köse, Talha. "Kültürel Şiddetten Medeniyetler Diyaloguna", **Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet**, edit. Mümtaz'er Türköne, Ufuk Kitapları İstanbul, 2007.
- Köylü, Mustafa, **Dinsel Dışlayıcılık, İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk/Kurtarıcılık ve bir arada Yaşama Sorunu**, Derleme, Kaknüs, İstanbul, 2001.
- Leibniz, G.W., **İmanla aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma**, MEB Yay., İstanbul, 1986.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, T.T.K. Yay., Ankara, 1988.
- Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 2002.
- Picco, Giandomenico, "Düşmansız Barış Olabilir mi?", **Medeniyetler Çatışması**, der. Murat Yılmaz, Vadi Yay. Ankara, 1995.
- Reid, T.R., "Yeni Bir Avrupa", **National Geographic Türkiye**, Ocak, 2002.
- Şafak, Erdal, "Ortadoğu'da Sirtaki", **Sabah**, 12/03/2009.
- Toprak, Binnaz, "Huntington, Batının ön Yargılarını Yansıtıyor", **Medeniyetler Çatışması**, der. Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara, 1995.
- Şener, Sami, "Medeniyetler Arası Çatışma Teorileri ve Tarihin Sonu Üzerine", **Medeniyetler Çatışması**, der. Murat Yılmaz, Vadi yay., Ankara 1995.
- Toynbee, Arnold, **Tarih Bilinci (A Study of History)**, Bates Yay., İstanbul, 1978.
- Türkiye Cumhuriyeti Medeniyetler İttifakı Ulusal Plan: 2008-2009. Ankara
- Okuyan, Mehmet-Öztürk, Mustafa, **İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk/Kurtarıcılık ve bir arada Yaşama Sorunu**, der. Yaran C. S., Kaknüs Yay., İstanbul, 2001.
- Özlem, Kader, "Avrupa'nın İçinde Yükselen İslamofobia Gerçekliği", **Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet**, edit. Mümtaz'er Türköne, Ufuk Kitapları İstanbul, 2007.
- Uyanık, Mevlüt, **Bilginin İslamleştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.
- _____, Türkiye AB İlişkileri, Çorum Hakimiyet Gazetesi, 26/01/2009.
- _____, (2007a) "Din Hegomonik Bir Siyasetin Aracı Olamaz", **Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet**, edit. Mümtaz'er Türköne, Ufuk Kitapları İstanbul, 2007.
- _____, (2007b) Bir "Değer" Olarak "Çoğulculuk", **Değerler ve Eğitimi – Uluslar arası Sempozyum-**, ed.R.Kaymakcan, S.Kenan, H.Hökeliçli, Ş.Arslan, M.Zengin, DEM Yay. İstanbul, 26-28 Kasım 2004.
- _____, **Çağdaşlaşma, Değişme ve Dönüşme Tartışmalarında Sosyal Kimlikler Meselesi, Din, Kültür ve Çağdaşlık** (Kutlu Doğum 2004) Ankara, 2004.

- _____ "11 Eylül 2001: Enerji Savaşları Yüzyılının Başlangıç Tarihi", **Çorum Hâkimiyet Gazetesi**, 11.09.2006, www.corumhakimiyet.net.
- _____ "Önce Medeniyet İçi Uzlaşma ve Birbirimize Saygı", **Çorum Hakimiyet Gazetesi**, 24/5/2005, www.corumhakimiyet.net.
- _____ "Küresel Bir Siyasal ve Ekonomik Güç Olarak Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Konumu", **Hür Gelecek Dergisi**, 02/01/2004.
- _____ (2003a) "Medeniyetlerarası Uyumun Simgesi: Türkiye", **Yenişafak Gazesi**, 4. Ekim.2003.
- _____ (2003b) "Bir Siyasal Modernleşme Aktörü: Müslüman Demokrat", **Hür Gelecek Dergisi**, 26/12/2003.
- _____ (2003c) "İfade Özgürlüğü İslam Felsefe Tarihi Açısından Bir Sunum", **Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti**, ed.B. Berat Özipek, LDT, Avrupa Komisyonu. Ankara, 2003.
- _____ (2002a) "Osmanlı Düşünce Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları: İslamiyetin Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler", **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 2002/2.
- _____ (2002b) "11 Eylül 2001: Liberaller ve İslamcılar Arasında Varolduğu Söylenen İttifakın Sonu mu?", **Tezkire**, yıl. 11, sy. 26, 2002.
- _____ "İlahi Dinlerin Evrensellik Tasarımının Teorik Sunumu Üzerine", **Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, Sakarya Türk Ocakları ve İlahiyat fak., 24-26 Mayıs 2001.
- _____ "İslam ve Demokrasi ilişkisinin Mahiyeti -Muhammed Abid Cabiri'den Hareketle Bir Okuma", **Türkiye Günlüğü**, sy. 51, 1998.
- _____ **İslam'ın inanç İlkeleri**, Esin Yay., Ankara, 1997.
- _____ (1996a) "Medeniyetler Arası Diyalogda Modern Türkiye'nin Konumu ve Önemi", **Yeni Türkiye**, 2/9, 1996.
- _____ (1996b) "Küreselleşen Dünya ve Ortadoğu Müslümanları", **Yeni Dünya Dergisi**, Yıl.3.sy. 30, 1996.
- _____ (1996c) "Medya ve Müslüman İmajı", **Müslüman İmajı**, Diyanet Vakfı Yayınları, (Kutlu Doğum Haftası Bildirileri 1996). Ankara
- _____ (1996d) "Dini Çoğulculuk Kavramı", **Fecre Doğru Aylık Dergi**, yıl.1, sy.11, Eylül, 1996.
- _____ (çev.) Abdurrahman Mümin, "İslam Köktenciligi Üzerine: Basmakalıp Bir İfadenin Soykütüğü", **İslami Araştırmalar Dergisi**, c.6, sy.3.165-1711992
- Yaran, Cafer Sadık, **İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk/Kurtarıcılık ve bir arada Yaşama Sorunu**, derleme, Kaknüs Yay., İstanbul, 2001.
- Yurdusev, A.Nuri, "Terör ve Demokrasi Kısacasında İslam", **Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet**, edit. Mümtaz'er Türköne, Ufuk Kitapları İstanbul, 2007.

M. Uyanık: *Medeniyetler Arası Çatışma Tezlerinin Analizi*

Weber, A., **Felsefe Tarihi**, Sosyal Yay., İstanbul, 1999.

Will, Kymlicka, **Çok Kültürlü Yurttaşlık**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995.